

OSMANLI YÖNETİM MERKEZİNİN KUDÜS VAKIFLARI GÜNDEMİ (1798-1841)

Abdullah ÇAKMAK*

ÖZ: Geçmişte birçok medeniyete beşiklik eden Beytülmakdis, aynı zamanda her üç semavi dinin kutsal saydığı kadim bir şehirdir. Şehirdeki Müslüman hâkimiyeti ise -yaklaşık bir asırlık Haçlı işgali hariç- Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethinden (638) Osmanlı Devleti'nin bölge yönetimini İngilizlere bırakmasına kadar (1917) yaklaşık on üç asırlık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Osmanlı hâkimiyetindeki Kudüs'ün sosyal hayatının tanzim edilmesinde başat rol oynayan kurumlardan biri vakıflardır. Osmanlı Devleti öncelikli olarak Beytülmakdis'te bulunan kadim vakıfları tescil ve ibka etmiş, bununla da yetinmeyerek gerekli gördüğü alanlarda yeni vakıflar kurmuştur. Bunun yanında şehirde yaşayan gayrimüslim azınlıkların inanç ve ibadet özgürlüğünü temin etmek maksadıyla kendilerine ait vakıfları da tanıyarak bu vakıfların verdikleri hizmetlerin devamlılığını sağlamıştır. Bu çalışma, Osmanlı merkez yönetiminin en önemli karar organı olan Divan-ı Hümayun'dan Beytülmakdis vakıflarıyla ilgili çıkan kararların değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın ana kaynağını 1798-1841 yıllarını kapsayan Şam Ahkâm Defterleri oluşturmaktadır. Bu minvalde defterlerde yer alan ilgili hükümler tespit edilerek; Beytülmakdis vakıflarına dair alınan kararların nicelik ve nitelikleri ile bu vakıflara dair merkezî yönetimin tasarruflarının ne olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELE: Osmanlı Devleti, Divan-ı Hümayun, Şam Ahkâm Defterleri, Beytülmakdis, Vakıf.

THE AGENDA OF THE OTTOMAN ADMINISTRATIVE CENTRE TOWARDS THE AWQAF OF AL-QUDS (1798-1841)

ABSTRACT: Bayt al-Maqdis was the cradle of many civilisations in the past, and at the same time a sacred city for each of the three monotheistic religions. The Muslim dominance in the city represents a time of about thirteen centuries –except for Crusader occupation period about a century-, from the Umar's conquest (638) until the Ottoman Empire abandoned the regional government to the British (1917). The Awqaf are one of institutions that played significant role in constructing social life in Jerusalem under Ottoman role. The Ottoman State primarily registered the early Awqaf in Bayt al-Maqdis, and left them in place, and by finding that not adequate established new Awqaf in the areas where they needed. In addition, for

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Afyon/Türkiye, acakmak1634@gmail.com.

ensuring the freedom of belief and worship of non-Muslim minorities living in the city, they also recognised their own Awqaf and ensured the continuity of the services provided by these Awqaf. This study aims to evaluate the decisions made by the Imperial Council on the Awqaf of Bayt al-Maqdis, which was the most important decision-making office of the Ottoman central government. The main source of this study is the Provision register of Damascus (Ahkâm Registers), covering the years between 1798-1841. Relevant provisions in the registers are determined; the quantities and qualifications of the decisions taken about the Awqaf of Bayt al-Maqdis and the providence of the central government regarding these Awqaf will be put forward.

KEYWORDS: Ottoman Empire, Imperial Council, Damascus's Ahkâm Registers, Bayt al-Maqdis, Waqf.

GİRİŞ: DİVAN-I HÜMAYUN VE AHKÂM DEFTERLERİ

Osmanlı Devletinde merkezî bürokrasi teşkilatı Divan-ı Hümayun olup devletin dâhili ve harici meselelerine dair her türlü önemli kararlar bu toplantılarında alınmaktaydı. Divan-ı Hümayun isminin ilk olarak II. Murad zamanında kullanıldığı bilinmektedir. Divan toplantılarının başkanlığını ilk dönemlerde bizzat padişahlar üstlenmiş, ancak II. Mehmed'in kanunnamesinde yer alan değişiklikle başkanlık görevi veziriazama bırakılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Divan-ı Hümayun'un yetkileri yavaş yavaş veziriazamın ikinci divanına geçmeye başlamıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise devlet işleri artık tamamıyla Divan-ı Hümayun'dan Paşa Kapısına geçmiş ve padişah fermanlarının yerini sadrazam buyrukları almıştır. Bununla birlikte, mühimme kayıtlarını tutan Divan kalemleri az sayıdaki kâtip kadrosu ile Sadaret teşkilatı içinde yer alarak Osmanlı Devletinin son dönemine kadar eski görevini sürdürmeye devam etmiştir (Mumcu, 1986: 21-30).

Divan-ı Hümayun toplantılarında alınan kararların her biri ilk zamanlar Mühimme Defterlerine kaydedilmekteydi. Osmanlı Arşivinde 961-1333/1553-1915 tarih aralığını kapsayan toplam 419 adet Mühimme Defteri bulunmaktadır. 1649 yılından itibaren ise bu defterlerdeki kayıtlar sadece devlete ait işlere hasredilmiştir. Şahsi davalara ait ferman, berat ve hükümler bu yıldan itibaren Şikâyet Defterleri adı verilen müstakil defterlere kaydedilmeye başlamıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 21-22). 1742 senesinde Ali Paşa'nın sadareti zamanında Reisülküttap Mehmed Ragıb Efendi tarafından mahalli meselelerin çözümünü hızlandırmak maksadıyla bu defterler eyalet esaslı olarak tutulmuş ve böylelikle Eyalet Ahkâm defterleri serisi ortaya çıkmıştır. Ahkâm Defterleri adı altında Adana (9 adet), Anadolu (186 adet), Bosna (9 adet), Cezair ve Rakka (25 adet), Diyarbekir (9 adet), Erzurum (19 adet), Haleb (9 adet), İstanbul (26 adet), Karaman (39 adet), Maraş (6 adet), Mora (21 adet), Özi-Silistre (49 adet), Rumeli (85 adet), Sivas (36 adet), Şam-ı Şerif (9 adet) ve Trabzon (8 adet) olmak üzere toplam 545 defter bulunmaktadır (Emecen, 2005: 125).

Ahkâm defterleri merkez-taşra irtibatını ortaya koyması hasebiyle sosyal, mali ve hukuki tarih çalışmaları bakımından önemli bir kaynak niteliği

taşımaktadır (Emecen, 2005: 125). Konuya çalışmamız açısından bakıldığında vakıflarla ilgili yapılan bilimsel araştırmalarda daha çok vakfiye ve kadı sicillerine başvurulduğu görülmektedir. Özellikle bir vakfın teorik bilgilerinin yer aldığı vakfiyedeki hususların, sosyal hayattaki karşılığını görebilmek adına vakfın bulunduğu kazaya ait kadı sicillerindeki ilgili hükümleri değerlendirmek elzemdir. Ancak vakıflarla ilgili davaların yalnızca yerel mahkemeye sınırlı olmayıp Divan-ı Hümayun'da görülen dava sonuçlarının da incelenmesi bu hususta yapılacak değerlendirmelerin sıhhati bakımından önemlidir. Bu yönüyle Ahkâm Defterleri serisi; vakıf idaresinde yaşanan anlaşmazlıklar, vakıf gelirlerine yapılan müdahaleler ve vakıf görevlileri arasındaki hukuki meselelerin ortaya konmasında en az kadı sicilleri kadar başvurulması gereken kaynaklar arasındadır.¹

Ahkâm defterleri serisinden olarak Şam Ahkâm defterlerinden bu çalışmanın sınırları dâhilinde yer alan dört adet defter bulunmaktadır. Zikri geçen defterlerin künye, tarih ve sayfa bilgileri Tablo I'deki gibidir:

Tablo I: Şam-ı Şerif Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.ŞM.d)

Defter Sıra No	Defterin Adı	Tarih		Sayfa Adedi
		Hicri	Miladi	
5	Şam-ı Şerif	1208-1219	1794-1804	142
6		1219-1233	1804-1818	197
7		1233-1246	1818-1830	233
8		1246-1266	1830-1860	253

1. OSMANLI DEVLETİ VE KUDÜS VAKIFLARI

İslâm medeniyetinde vakıf müessesesi, şehir hayatının hemen hemen her sahasına yaptığı dokunuşlarla toplum refahının yükselmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Hukuki dayanağını ilahi hükümlerden alan bu hayır müessesesi, geçmişte bütün İslam devletleri tarafından işlevsel kılınmaya özen gösterilmiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti zamanında vakıflar yoluyla yürütülen hizmetlerin neler olduğunu ortaya koyması bakımından Esat Arsebük'ün şu ifadeleri calib-i dikkattir:

Bir kişi vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplarından okur, bir vakıf mektebinde hocalık yapar, maaşını vakıf idaresinden alır ve öldüğü zaman vakıf bir tabuta konulup vakıf bir mezarlığa gömülürdü (Arsebük, 1938: 298).

Osmanlı Devletinin vakıflara dair uygulamalarına bakıldığında iki temel siyaset karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; Devletin kendisinden önceki İslam devletlerinden ilhak ettiği şehirlerde bulunan vakıfların hukukunu tescil ve ibka etmesidir (Kazıcı, 2014: 74). Böylelikle Devlet, bu şehirlerde hazır bulunan vakıf sistemini devam ettirmekle bu vakıflardan toplum hayatının düzenlenmesinde oldukça istifade etmiş, ayrıca sahip çıktığı bu kültür mirasıyla İslam medeniyetinin

temsilcisi olduğunu tekraren göstermiştir. Osmanlı Devletinin vakıflara yönelik ikinci siyaseti ise hâkimiyeti altına aldığı şehirlerde görülen ihtiyaca binaen kurduğu yeni vakıflardır. Bu, şehrin ihtiyacına göre cami, medrese, tekke, han, hamam gibi abidevi bir hayratın inşa edilmesi yahut talebelerin mesire yerlerine götürülerek eğlendirilmesi, borçlu mahpusların borçlarının ödenmesi, yaz aylarında buz dağıtılması gibi daha spesifik vakıfların kurulmasıyla gerçekleşmiştir (bkz. Yedi yıldız, 2003: 207-263).

Dört asır boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kudüs'te bulunan vakıflar için de zikredilen bu özelliklerin her biri geçerlidir. Zira geçmişte birçok peygamberin yurt edindiği Kudüs aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden önce Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Fatimiler, Memlukler gibi İslam devletlerinin idaresinde kalmış kutsal bir kenttir. Bu yönüyle özellikle Memlukler başta olmak üzere bu devletler zamanında Kudüs'te kurulan vakıflar, kadim vakıflar olarak Osmanlı zamanında da varlıklarını devam ettirmişler, ayrıca kurulan yeni vakıflarla birlikte bu kutsal şehirde yaşayan halkın müreffeh bir yaşam sürmesi için dinî, içtimai, mali ve ilmî sahalarda gereken her türlü tedbirler alınmıştır.

1.1. Kadim Vakıfların İbkası

Kudüs şehrinde vakıf eserlerin kahir ekseriyetinin bulunduğu mekân Harem-i Şerif ve civarıdır (Tanman, 2000: II, 515-516). Kanaatimizce; bunun oluşmasındaki en büyük etken bu topraklarda birçok peygamberin hatirasının olmasının yanında Hz. Muhammed'in miraç hadisesinin bu topraklarda gerçekleşmesidir. Çünkü Hz. Muhammed kendisini Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya taşıyan Burak adlı bineğini Babiller tarafından yakıp yıkılan Hz. Süleyman Mabedi'nin geriye kalan tek duvarına bağlamış ve göğe Hacer-i Muallak olarak bilinen taşla basarak yükselmiştir. Bu anlamda Müslümanlarca birçok peygamberin yaşamını sürdürdüğü bilinen bu topraklarda ayrıca son peygamber Hz. Muhammed'in bu nevi hatıralarının olması bu toprakları Müslümanlar için daha kutsal kılmaktadır.

Harem-i Şerif (Mescid-i Aksa) içerisinde inşa edildiği bilinen ilk eser Hz. Ömer dönemine tarihlenen camidir. İslâm Devleti'nin ikinci halifesi Hz. Ömer, Kudüs şehrini 638'de fethetmiş ve ilk olarak Hacer-i Muallak'ın yerini tespit ederek bunun üzerine bir cami inşa edilmesini emretmiştir. Ancak bu yapının olduğu yere daha sonra Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan (685-705) tarafından 691 yılında Sahratullah-ı müşerrefe inşa edilmiştir. Dönem dönem belirli tamiratlar geçirek günümüze kadar ulaşan Sahratullah, bu yönüyle İslâm mimari eserlerinin en eskisi olma özelliğini taşımaktadır. Yine Halife Abdülmelik b. Mervan döneminde inşasına başlanan ve oğlu I. Velid'in halifeliliği döneminde (705-715) tamamlanan Aksa Camii de belirli dönemlerde geçirdiği tamiratlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle surlarla çevrili Harem-i Şerif (Mescid-i Aksa) bölgesinde bu iki hayratın inşasından sonra bunların etrafında kurulan vakıflarla Kudüs şehrinin yaşam merkezini asırlar boyunca bu bölge oluşturmuştur (Bozkurt, 2002: 304-308; 2004: 268-271).

Kudüs şehrinde yer alan kadim vakıf eserlerinin tek tek isimlerini zikretmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından bunların içlerinden bazılarının isimlerini vermekle yetineceğiz. Osmanlı Devleti Kudüs şehrini ilhak ettiğinde Emeviler döneminde inşa edilen; Kadim Aksa Camii, Mervan Mescidi, Silsile Kubbesi, Süleyman Kubbesi, Eyyubiler döneminde inşa edilen; Meğaribe Camii, Miraç Kubbesi, Musa Kubbesi, Yusuf Kubbesi, Gavanime Kapısı Minaresi, Hitaniyye Medresesi, Melik İsa el-Muazzam Su Sarnıcı, Nureddin Zengi Minberi, Memlukler döneminde inşa edilen; Kalavun Camii, Salahiyye Minaresi, Meğaribe Kapısı Minaresi, Silsile Kapısı Minaresi, Fahriyye, Düveydariyye, Tenkiziyye, Farisiyye, Eşrefiyye, Melikiyye, Caviliyye, Hatuniyye, Es'ardiyye, Aragon, Emiyye, Basitiyye, Mencikiyye ve Osmaniyiyye medreseleri, Kayıtbay Sebili, Narenciye Havuzu, Burhaneddin Minberi gibi şehirde var olan ve şehrin İslâm kimliğini oluşturan bu vakıf eserlerin hukuklarını aynen devam ettirerek bunların her birine sahip çıkmıştır (bkz. es-Sevâriyye, 2009; Tanman, 2000: II, 515-531).

Vakıf bir hayratın zamana bağlı olarak eskiyen kısımlarının tamir işleri, genellikle ilgili vakfın mütevellî ve nazır gibi idarecileri marifetiyle yürütülmektedir. Ancak vakıfların tamir işlerini gerçekleştirecek gelirleri olmadığı zamanlarda devlet tarafından bu vakıflara yapılan yardımlarla tamir gerçekleştirilmekteydi. Bu türden bir tamir olayı Kudüs'teki Hindiye Zaviyesi² için 1800 senesinde gerçekleştirilmiştir. Kudüs uleması, Şeyh Şahbaz Hindî tarafından Kudüs'te yapılan zaviyeye ait vakfın ne zaviyede bulunan fakara dervişlerin geçimini sağlamaya ne de zaviyenin tamire muhtaç kısımlarını tamir ettirmeye yönelik gelirinin bulunmadığını Kudüs mahkemesine arz edince bu hususların giderilmesi için Yafa Gümrüğü mukataasından zaviyeye bir yıllık ödenek tahsis edilmiştir (BOA, C. EV. 414/20962). Yine bu minvalde 1802 senesinde Sahratullah-ı Müşerrefe'nin kubbesi ve su yollarının tamiri masrafı olan 60 bin kuruşun Devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiş ve işin tevdi edildiği dönemin Kudüs Mutasarrıfı Ebulmerak Muhammed Paşa'ya bu meblağın 15 bin kuruşluk kısmını, uhdesinde olan Dimyat Gümrüğü malından karşılaması emredilmiştir (BOA, C. EV. 475/24030). Harem-i şerifte bulunan hayratın tamirine yönelik büyük bir çalışma 1812 Ağustosunda yapılan keşifle başlamıştır (KŞS, nr. 295, s. 170-172). Bu tamir faaliyetinin teknik kısmı İstanbul'dan görevlendirilen mimar Salih Efendi'ye, bütçe kısmı ise Sayda Valisi Süleyman Paşa'ya tevdi edilmiştir (Rafeq, 2000: 29). Öyle ki dönemin Şam Valisi Salih Paşa'dan Kudüs ve Şam'daki cizye gelirlerini Sayda Valisi Süleyman Paşa'ya göndermesi emredilmiştir (BOA, C. EV. 489/24743; 558/28194). Yedi milyon beş yüz yetmiş sekiz bin dokuz yüz otuz para harcanan tamir yaklaşık altı sene sürmüş ve Sahratullah ile Aksa Camii başta olmak üzere Harem-i şerifteki birçok yapı tadilat görmüştür³. Tamir çalışmalarının başlamasının ardından Harem-i şerifteki abidevi yapıların silüetinde fark edilen değişim, Kudüs ulemasının memnun kalmasını sağlamıştır. Buna dair dönemin Kudüs kadısı Seyyid İmamzade Mehmed Esad, Süleyman Paşa nezaretinde yürütülen Sahratullah ve Mescid-i Aksa'nın tamir işinin evvelkilerine göre daha müstahkem yapıldığına dair gözlemini Sadaret'e bildirmiştir (BOA, HAT. 1542/7).

1.2. Yeni Kurulan Vakıflar

Osmanlı döneminde Kudüs'te gerçekleştirilen imar faaliyetlerine bakıldığında bunların büyük bir çoğunluğunun Sultan I. Süleyman zamanına ait olduğunu söyleyebiliriz. Şehir surlarını tamamıyla tamir ettiren ve Beytullahim karyesinde yaptırdığı büyük su havuzlarından su kanalları vasıtasıyla şehre su getiren I. Süleyman, halkın içme suyu ihtiyacı için ayrıca şehirde altı çeşme inşa ettirmiştir⁴. Bunun yanında Nebi Davud Külliyesi'nde Hz. İsa'nın son akşam yemeğini yediği odayı da camiye çevirmiştir⁵. Memluk Dönemine ait Sitti Tunşuk Sarayı (inşa tarihi 1388) ise 1552'de Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan tarafından imarete dönüştürülmüştür. Öyle ki bu imaret sadece kentteki değil bütün Filistin bölgesindeki en büyük imaret olma özelliğine sahiptir. Kudüs'te Osmanlı mimarisinde gözlemlenen bu yaklaşım, Harem-i Şerif'in toplu ibadet ihtiyacını karşılaması ve Memluk döneminde inşa edilen hayır eserlerinin ibadetin dışındaki diğer işlevler için yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim kentte en önemli Osmanlı eserleri olan surlar ve çeşmeler, kenti Bedevi saldırılarından korumak ve halka ihtiyaç duyduğu suyu tedarik etmek gibi asli ihtiyaçlardan doğmuştur (Tanman, 2000: II, 522-531).

Kudüs vakıflarına dair yaptığı çalışmasında 1703-1831 tarihleri arasında toplam üç yüz adet vakıf kurulduğunu tespit eden Şerife Eroğlu Memiş, bu vakıflardan % 6'sının hayri, geri kalan % 94'ünün ise zürri vakıf olarak kurulduğunu bilgisini vermektedir (Eroğlu Memiş, 2016: 122). Bu istatistiksel veri, bu dönemde kurulan vakıfların büyük oranda zürri vakıf olarak kurulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kadı sicillerindeki vakfiye suretlerinden hareketle çalışmamızın sınırlarını oluşturan 1798-1841 yılları arasında kurulan vakıfların ekserinin de zürri vakıf olarak kurulduğunu söylemek mümkündür⁶. Bu dönemde hayri vakıf olarak kurulduğunu tespit ettiğimiz iki vakfın her ikisi de devlet ricali tarafından kurulmuştur. Sayda Valisi Süleyman Paşa tarafından 1 Mayıs 1820 tarihinde kurulan vakıfta Paşa, kendisine ait Kudüs'teki bahçesini vakfederek buradan hâsil olan gelirin Sahratullah-ı müşerreffe için harcanmasını şart koşmuştur (KŞS, nr. 290, s. 308).

İkinci hayri vakıf ise Hassa silahşörlerinden Gazze, Remle ve Yafa Mütesellimi Ebu Nebbût Muhammed Ağa tarafından Ekim 1808'de kurulmuştur. Bu vakfa göre Muhammed Ağa, iki zimmiden iki yüz seksen zolotaya satın aldığı dükkânı Yafa'daki Cami-i Kebir için vakfetmiştir (KŞS, nr. 295, s. 159). Muhammed Ağa'nın asıl büyük vakıflarını ise 27 Kasım 1812 tarihinde kurduğu üç vakıf oluşturmaktadır. Kurduğu üç vakıftan ilki Cami-i Kebir'in tamirine yöneliktir (VGMA, d. nr. 745, s. 311-312, 349-350). İkinci vakfı, Yafa'da bir sebil vakfına (VGMA, d. nr. 745, s. 313-314; KŞS, nr. 295, s. 195-196), üçüncü vakfı ise yedi su değirmenini Cami-i Kebir yakınında inşa ettirdiği medresede ders okunmasına yöneliktir (VGMA, d. nr. 745, s. 309-310; KŞS, nr. 295, s. 196-197). Muhammed Ağa'nın zamanla elde ettiği gelirlerden yine bu üç vakfı için tahsisatta bulunmaya devam ettiği ilgili vakfiye zeyillerinden anlaşılmaktadır (VGMA, d. nr. 746, s. 40-48).

Bunun dışında tespit ettiğimiz vakıfların her biri zürri vakıf olarak kurulmuştur. Bu vakıfların şartları arasında öncelikle hayatta olduğu müddetçe vâkıfın kendisi, daha sonra yalnızca erkek evlâdı veya erkek ve kız evlâdı birlikte zikredilmiştir. Zürri vakfın geçerli olması için gerekli son şartta⁷ cami, medrese, zaviye gibi bir İslâm hayratı için genellikle Sahratullah-ı müşerrefe ve Aksa Camii seçilmiştir. Şayet bu yapıların varlıklarını yitirmesi durumunda ise Kudüs'te bulunan Müslüman fukarası son şart olarak vakfiyelerde yer almıştır (bkz. KŞS, nr. 284, s. 10-12, KŞS, nr. 295, s. 40; KŞS, nr. 299, s. 67, KŞS, nr. 305, s. 113-116; KŞS, nr. 319, s. 23-24). Kanaatimizce bu husus, vakfiyeyi kayda geçiren Kudüs kadılarının vakfın geçerli olması için gerekli olan son şartı bir teamül haline getirmelerinden kaynaklanmıştır.

Gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı döneminde inşa edilen mimari eserlerin arka planında bu dönemlerin anlayışına uygun olarak vakıf kurumunu görmekteyiz. Vakıf yoluyla inşa edilen bu eserlerin yanı sıra buralarda hizmet verecek imam, hatip, müezzin, müderris, ferraş, bevvab vb. her türlü meslek gurubunun maaşları yine vakıflardan karşılanmakta, ayrıca Kur'ân tilaveti, ders halkalarının yapılması, hacılar, tasavvuf dervişleri ve ulemanın ağırlanması gibi hizmet veren vakıflar da kurulmaktaydı (Eroğlu Memiş, 2017: 38).⁸

2. Divan-ı Hümayun'un Kudüs Vakıfları Gündemi (1798-1841)

Şam-ı Şerif Ahkâm Defterlerinde 1798-1841 yılları arasında gerek Müslüman ve gerekse gayrimüslim vakıflara dair farklı konularda hükümler bulunmaktadır. Bu konuların izahına geçmeden önce Divan'da Kudüs vakıflarına dair çıkan hükümlerin nasıl bir seyir takip ettiği hakkında malumat vermek yerinde olacaktır. Daha önce de zikredildiği üzere 1742 senesi itibariyle mahalli meselelerin çözümünü hızlandırmak amacıyla merkeze gelen şikâyetler eyalet esaslı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Şikâyetlerin merkeze nasıl iletildiği mevzuu ise burada önem kazanmaktadır. Şikâyet başvurusu doğrudan Divan-ı Hümayun huzuruna çıkmakla olabileceği gibi bir arzuhal vermek yoluyla da gerçekleşmekteydi. Kudüs bölgesi bakımından burada dikkat çeken husus, bölgenin merkeze olan uzaklığıdır. Belki de bu sebepten dolayıdır ki Kudüs'te bulunan vakıflarda yaşanan anlaşmazlıklar, çoğunlukla yerel mahkemelerde çözüme kavuşturulmaktaydı. Nitekim Guşe, Kudüs kadı sicillerindeki Kudüs vakıflarıyla ilgili yaptığı çalışmasında 1798-1841 yılları arasında toplam 67 hüküm tespit etmiştir (Guşe, 2009: II, 939-952). Ancak yerel mahkemede anlaşma sağlayamayan taraflar sorunun çözümü için İstanbul'a başvurmayı ihmal etmemiştir. Her ne kadar mesafenin uzaklığı bu başvuruların yoğun bir biçimde yapılmasını engellese de yaptığımız araştırma sonucunda Divan-ı Hümayun'a Kudüs vakıflarına dair 15 adet şikâyet başvurusunun yapıldığını tespit ettik. Şikâyetlerdeki konu dağılımı ise ağırlıklı olarak vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerle ilgilidir. Bunun dışında gayrimüslim vakıflarına dair anlaşmazlıklara dair de hükümler yer almaktadır.

2.1. Müslüman Vakıflarına Müdahale

Vakıf gelirlerine yapılan müdahaleler sonucunda davacıların gerek yerel mahkemede istedikleri sonucu alamamaları gerekse teoride lehlerinde verilmiş hüküm olmasına rağmen pratikte karşılığını bulamamaları gibi sebepler bu davaları bir üst mahkeme diyebileceğimiz Divan-ı Hümayun'a taşımalarına neden olmuştur. Konuya dair inceleyeceğimiz ilk hüküm, Safed Kadısına hitaben yazılan Aralık 1798 tarihli hükümdür. Buna göre Safed Sancağında bulunan Hatib Karyesi'nin mahsulünden elde edilen gelirin dörtte birinin Sultan Salahaddin Eyyubî Hangahı Vakfı ve Hazreti Şuayb Türbesine ait olduğu bildirilmektedir. Yine vakfın görevlilerinden günlük on akçe ve senede altı çuval buğday nâzıra ve günlük iki akçe müteveliye Hatib Karyesi mahsulü gelirlerinden ödeme yapılmaktadır. Elleriindeki berat ve hüccetlerle bunları ispatlayan vakfın nazır ve mütevellileri Eş-Şeyh Ali er-Raif ve eş-Şeyh Muhammed Ebu'l-Münzi'ye Hatib Karyesi ahalisinin ödeme yapmak istememelerinden dolayı dava Divan-ı Hümayun'da görüşülerek karara bağlanmıştır. Bu minvalde Defter-i Hakani'ye başvurularak bu ikisinin beratlarının mukayyet olduğuna karar verilmiş ve vakfın gelirlerine herhangi bir müdahalede bulunulmamasına dair emir sadır olmuştur (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 5, s. 106). Bu hükümden vakıf bir hayrat ile bu hayrattaki hizmetlerin yürütülmesine yönelik dükkân, arsa, değirmen vb. akarâtın birbirine uzak mesafelerde olabileceği anlaşılmaktadır. Bu; hayrat sahibi vâkıfın tasarrufunda olan mülklerinin farklı bölgelerde yer alması veya bu hayrata sonradan eklenen vakıfların olması gibi farklı sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle Kudüs'te yer alan vakıfların akarları her zaman için hayratla aynı yerde bulunmamakta kimi vakıfların akarları bu örnekte olduğu gibi Safed, Gazze, Aclun vb. Kudüs çevresindeki sancak ve kazalarda yer alabilmektedir. Bu yönüyle Ahkâm defterlerinde konumuzla ilgili hükümler sadece Kudüs kadısı veya sancakbeyine hitap etmemekte bunun yanında farklı sancakların yöneticilerine de hitap etmektedir.

Eylül 1803 tarihli hüküm, Seyyid Ahmed ve Seyyid Muhammed adlı iki kişinin Divan'a bizzat başvurdukları şikâyet sonucunda sadır olmuştur. Buna göre bu iki zat Kudüs sakinlerinden Benî Lütuf olarak tanınan dedelerinin Kudüs'teki Yahudi mahallesinde bulunan evini evladiyet üzere vakfettiğini (zürri vakıf) ve evden hâsıl olan kira gelirinin ise kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler. Hükümden Seyyid Ahmed ve Seyyid Muhammed'in kardeş mi, amca çocukları mı olduğuna dair akrabalık derecesini gösteren bir ipucu bulunmasa da "*cedleri*" ifadesinden akrabalık bağının olduğu kesinlik kazanmaktadır. Kendi hakları olduğunu beyan ettikleri evin kira gelirini vermeyen ise vakfın mütevellisi olduğunu iddia eden Muhammed adlı kimsedir. Muhammed, bu iki zatın dedeleri tarafından vakfedilen evin evlada meşrut olmadığını, vâkıfın evi başka cihetler için vakfettiğini savunmaktadır. Bu durumda davanın çözüme kavuşabilmesi için gerekli olan delil vâkıfın şartlarını gösteren vakfiyedir. Ancak hüküm kısmında yer alan "*şurût-ı vâkıf ve vakfiye-i ma'mûlün bihâya mugâyir olan müdâhalesi men u def olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu ricâ eyledikleri ecilden mahallinde şer'le*

görölmek bâbında" (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 5, s. 127) ifadesinden kanaatimizce; müştekiiler Divan'a herhangi bir delil sunmamışlardır. Şayet iddia ettikleri şeyin doğruluğunu ispatlayacak belgeyi Divan'a sunmuş olsalardı Divan'dan haklarında çıkacak hükmün daha kat'î olması beklenirdi. Ancak Divan, bunun yerine davayı sadece Kudüs Kadısına havale etmekle yetinmiştir. Bunu yapmasındaki temel saik ise, kadılar tarafından tutulan defterlerde vakfiyelerin suretlerinin de yer almasıdır. Aslında Divan, davanın mahallinde görülmesini istemekle, kanaatimizce davanın sonuçlanması için gerekli olan vakfiyenin Kudüs kadısı tarafından araştırılmasını kastetmektedir. Burada akla gelen önemli bir soru İstanbul'a gelen bu iki akrabanın Divan'a yaptıkları başvuruda ne kadar bilinçli olduklarıdır. Zira bu dönemde elinde iddiasını kanıtlayacak hiçbir delili olmayan davacı, davanın kendi aleyhine sonuçlanacağını rahatlıkla bilebilir. Kudüs sakinlerinden oldukları anlaşılan bu iki zatın uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından İstanbul'a ulaşarak sonucunu tahmin etmelerinin zor olmadığı bir maceraya atılmalarını beklemek pek isabetli olmaz. Buna göre kanaatimiz; bu iki zatın başka bir sebepten ötürü zaten İstanbul'da buldukları ve bundan önce yerel mahkemede istedikleri sonuca ulaşamadıklarından dolayı bir de Divan-ı Hümayun'a başvurarak emellerine ulaşmak istedikleridir.

Vakıf bir evin kirası hakkında görölen diğere bir davada da davalı el-Hac Muhammed'dir. Davacılar sâdât-ı kirâmdan Seyyid Ahmed, Seyyid Davud, Seyyid Halil ve Seyyid İbrahim cedleri el-Hac Ali'nin Kuds-i Şerif'te mutasarrıf olduğı bir bâb mülk menziline vakfederek oturma hakkını(süknâ) evlâd-ı evlâdına batnenba'de-batnin şart ve tayin eylediğini, ancak 1815 yılında evi kendilerine kiraladıkları el-Hac Muhammed'in davanın göröldüğü 1824 yılına dek herhangi bir kira ödemesi yapmadığını iddia etmektedirler. Hükümde yer alan "*menzil-i mezkûru bunlara teslime tenbîh birle cânib-i şer'den bunların yedlerine hüccet-i şer'îye itâ olunmuş iken merkûm isgâ etmeyip gadr-i küllî eylediğın bildirip*" ifadesinden bu davacıların daha önceden Kudüs mahkemesine de başvurdukları ve evin kendilerine iade edilmesi şeklinde dava lehte sonuçlanmış olmasına rağmen davalı el-Hac Muhammed'in bunu dikkate almayarak evde ücret ödmeden oturmaya devam ettiğı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle davacıların ellerindeki hüccetleri dikkate alan Divan, Kudüs Kadısının duruma derhal el atmasını ve dokuz senelik biriken kiranın hak sahiplerine ödenerek evin de kendilerine geri verilmesi için gerekeni yapmasını emretmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 91).

Zürri vakıflarla ilgili yaşanan anlaşmazlıklara dair verilen bu örnekler vâkıfın evlatlarıyla üçüncü şahıslar arasında cereyan eden olaylardır. Ancak bu türden bir anlaşmazlığın sadece vâkıfın evlatları ya da yakın akrabaları arasında da cereyan edebileceğini görmek mümkündür. Zira İbrahim ve Abdullah adlı iki şahsın büyük dedeleri İbrahim, Kudüs'teki ev ve dükkânlarını vakfetmiş ve vakfın şartları arasında bunların kira gelirlerinden vakıf mürtezikalılarına ödenen miktardan artı kalan gâllenin "*evlâd-ı sâire ile beynlerinde ale's-seviye tevzî ve taksîm*" edilmesini istemiştir. Ancak amca çocukları el-Hac Abdurrahim, Halil, Sadık ve Muhammed

Sadık kendi paylarına düşene kanaat etmeyip kalan bütün galleye el koymak isteyince buna engel olunması hususunda Kudüs kadısına 4-14 Ekim 1824 tarihli hüküm gönderilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 99)⁹.

Vakıf geliri anlaşmazlığı hususunda dikkat çekici bir hüküm Kudüs'teki İseviye Köyü'yle ilgili olup Kasım 1822 tarihlidir. Haseki Sultan İmareti Vakfı akarlarından olan İseviye Köyü'nün (Singer, 2014: 145) mülk, vakıf ve hâs gibi çok hisseli bir köy olduğu verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak bu davada vakıf gelirlerine yapılan bir müdahale değil, aksine diğer mülk ve has sahipleri ile vakıf mutasarrıflarının köyde altı kırat bin beş yüz akçe hissesi bulunan Sadeddin Mühendis'in hissesine müdahale ettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Divan-ı Hümayun, gerektiği üzere Defter-i Hakani'deki mufassal tahrir defterindeki kayıtlara bakarak bu hissenin evladiyet ve mülkiyet üzere Sadeddin Mühendis'e ait olduğu anlaşıldığından yapılan bu müdahalenin derhal sonlandırılması için Kudüs kadısından gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 6, s. 134). Yine buna benzer bir davada Seyyid Muhammed Ahmed'in müşteregiyle birlikte tasarruflarında bulunan Kuds-i Şerif Kazasına bağlı köylere ait timar gelirlerine Sahratullah Vakfı mütevellisi tarafından yapılan müdahalenin engellenmesi karara bağlanmıştır (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 97-98).

Hisseli köy ve mezralarda bu türden sıkıntıların yaşandığını gösteren diğer bir hüküm ise Temmuz 1813 tarihlidir. Önceki iki davadan daha karışık bir görünüm arz eden bu davada Remle'nin Tîn Karyesi'nde altı bin akçe timara mutasarrıf Mustafa veled-i Süleyman'ın yine Remle'de bulunan Vadi'l-adale mahsulatında ve Kuds-i Şerif Sancağına tâbi Beyt Safafa Karyesi'nde hissesinin bulunup bulunmadığını sorgulamaktadır. Zira müşteki Mustafa, kendisine ait olduğunu ileri sürdüğü bu yerlerdeki hisselerle Edhemiyeye Zaviyesi Vakfı mütevellileri Seyyid Ahmed ve Seyyid Muhammed'in el koyduğunu iddia etmektedir. Buna dair Divan-ı Hümayun'un yaptırdığı tahkikatta Defter Emini Seyyid Abdurrahim Muhib'den gelen arz sonucunda müşteki Mustafa'nın haklı olduğu Şam valisi, Kudüs kadısı ve Remle naibine bildirilmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 6, s. 138-139). Bu davada görüldüğü üzere timar sahibi müşteki vakıf yöneticilerine karşı açtığı davayı kazanmış ve kendisine ait olan hakkı tekrar elde etmiştir. Ancak şimdi bahsedeceğimiz dava örneği, durumun her zaman müştekinin lehine sonuçlanmadığını göstermektedir. Şubat 1819 tarihli hükümde bu sefer müşteki konumunda yine bir timar sahibi Süleyman veled-i Muhammed vardır. Sipahi Süleyman müşteregiyle birlikte tasarruflarında bulunan Kuds-i Şerif Sancağındaki Turetü'l-cevz Köyü ile sâir köy ve mezralara ait timar gelirlerinin taksiminde diğer müşterekler Sultan Salahaddin evkafından Meğaribe Zaviyesi Vakfı, Sahyun Medresesi Vakfı ve sâir vakıfların haksızlık yaptıklarını iddia etmektedir. Yapılan tahkikatta Defterhanede mahfuz Ruznamçe-i Hümayun, defter-i icmâl ve mufassal ve defter-i evkafa müracaat edilerek durumun müşteki Süleyman'ın iddia ettiği gibi olmadığı, kendisinin bu köylerde timar hissesinin bulunmadığı anlaşılmış ve ona göre hareket edilmesi Şam valisi ile Kudüs kadısına bildirilmiştir¹⁰ (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 6).

Divan-ı Hümayun'da Kudüs'teki Müslüman vakıflarıyla ilgili hükümler daha çok vakıf gelirlerinin paylaşımı noktasında yoğunlaşmaktadır. Bunlar arasında hisseli arazilerde yaşanan timar-vakıf anlaşmazlığı kimi zaman vakıf lehine sonuçlanmışken kimi zaman sipahi lehine sonuçlanmıştır. Bu, her ne kadar dinî kimliği haiz bir kurum olsa dahi vakıflarda görevli personelin bilerek ya da bilmeyerek şer'î ve örfî kanunlara aykırı hareket ettiklerini göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Osmanlı adalet mekanizmasının yerel mahkemenin yetersiz kaldığı durumlarda Divan-ı Hümayun aracılığıyla devreye girmesi ve kişilerin kanunlara uygun hareket etmelerini sağlamasıdır. Zürrî vakıflarıyla ilgili olarak da gerek vâkıfın evlatlarının kendi arasında gerekse üçüncü şahıslarla birtakım anlaşmazlıklara düştükleri tespit edilmiştir. Tüm bu anlaşmazlık davalarının sonuçlanmasında Divan-ı Hümayun'un verdiği kararlar şayet deliller yeterli ise kat'î olmuş, delil yetersizliğinde ise olay tekrar yerel mahkemeye havale edilerek gerekli delillerle tahkikatın yürütülmesi emredilmiştir.

2.2. Gayrimüslim Vakıf Anlaşmazlıkları

Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimler kendi istekleri doğrultusunda gerek kadı mahkemelerine gerekse Divan-ı Hümayun'a başvurabilmekte ve bu mahkemelerin lehlerinde ve aleyhlerinde verdikleri hükümleri kabullenmekteydiler. Gayrimüslimlerin mahkemeye başvurularında bir ayrıma dikkat çekmek gerekir ki o da Müslümanlarla olan davalık meselelerini kadı mahkemelerine taşımaları zorunlu iken kendi aralarındaki meselelerde böyle bir zorunluluğun olmamasıdır. Ancak gayrimüslimlerin kendi aralarındaki meseleleri dava edebilecekleri bir merci olarak cemaat mahkemeleri bulunmasına karşın daha çok kadı mahkemelerine başvurmaları cevaplanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususa dair kadı mahkemelerinin cemaat mahkemelerine alternatif bir merci olarak görülmesi, cemaat mahkemelerinin bağlayıcılığının ve yaptırım gücünün olmaması ve yine cemaat mahkemelerinin kadı mahkemeleriyle kıyas edilecek yetkisinin bulunmaması gibi görüşlerden hareketle bazı araştırmacılar gayrimüslimlerin kadı mahkemesine başvurmalarının ihtiyari olduğunu iddia ederken bazıları ise zaruri olduğunu savunmuşlardır (Erkan, 2012: 24-27).

Bu başlık altında değineceğimiz Kudüs gayrimüslimlerinin vakıflarıyla ilgili olarak Divan-ı Hümayun'a başvuruları, kanaatimizce kadı mahkemelerine neden başvurdukları sorusunun cevabını da taşımaktadır. Yani gayrimüslimlerin İslâm hukukunun uygulandığı kadı mahkemelerini tercih etmelerinin sebebi, bu mahkemelerin daha güvenilir olduğunu düşündüklerinden ziyade ileride davanın temyiz edilme ihtimaline karşın ellerinde geçerli bir dava kararının bulunmasına yöneliktir. Bu yönüyle Divan-ı Hümayun'da gayrimüslimlerle ilgili görüşülecek bir davada diğer bütün davalarda olduğu gibi öncelikle davacıya, kadı mahkemesinden daha önceden aldığı bir hüccet olup olmadığı sorulacaktır. Şayet davacı, davasını hüccet türünden bir belge ile ispatlayamıyorsa dava mahallinde görülmek üzere tekrar kadı mahkemesine sevk edilecektir. Bu sebeplere mebni,

gayrimüslimler kendi aralarındaki davalarını da öncelikli olarak kadı mahkemelerine taşımışlar, ancak kadı mahkemelerinde beklemediklerinin aksine bir sonuç aldıklarında ise Divan-ı Hümayun'a başvurmuşlardır.

Kentte yaşayan Hıristiyan topluma ait vakıflar, sosyal yapı içindeki düzenlerini sağlaması bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle Hıristiyanlar vakıf hukukunun şartlarına uygun olarak zürri ve hayri vakıflar kurmuşlardır. Hayri vakıflardaki şartlarda vakfın maslahatı, vakfı kuran Rum, Ermeni, Efrenc vb. Hıristiyan taifesinin ruhbanlarına ve onların nesli inkiraz olduğunda o taifenin fukarasına şeklidir. Zürri vakıflardaki şartlarda vakfın maslahatı ise, vâkıf hayatta olduğu sürece kendisine öldüğünde evlatlarına ve nesli inkiraz olduğunda ise bazı kiliselerdeki Hıristiyan fukarasına veya Müslümanlara ait dini yapılar ve Müslüman fukarasına şeklidir. El-Kudât'ın Kudüs kadı sicilleri ışığında yaptığı çalışmasında Hıristiyan zürri vakıflarının son şartları arasında gerek sadece Hıristiyan fukarasına gerekse sadece Müslüman fukarasına yapılan vakıflar olduğu anlaşılmaktadır (el-Kudât, 2007: 397-398). Burada Hıristiyan vâkıfların vakfın sıhhatli olması bakımından son şart olarak Müslüman fukarasını seçmeleri kanaatimizce ya vâkıfın kendi dinî zümresiyle yaşadığı sorunlardan ya da vakfın sıhhatine hüküm verecek olan Kadı'nın konuyla ilgili vâkıfa yaptığı telkinlerden kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da geçmişte Kudüs'te yaşayan farklı dinî zümreler arasında vakıflar yoluyla bir iletişimin sağlandığı şüphesizdir.

Kudüs'te Hıristiyan taifelerin kendi aralarında yaşadıkları en büyük sorun, kentteki mabetlerinin temizliği hususunda ortaya çıkmıştır. Bu hususta anlaşmazlığa düşmeleri üzerine kendilerine İstanbul'dan gönderilen fermanlara göre hareket etmeleri emredilmiştir. 1803 senesinde yine bu konuda çıkan anlaşmazlık yüzünden Rum taifesine emir gönderilmiştir. Gönderilen bu emirde Kudüs'te Hıristiyanların müşterek ziyaretgâhları olan Hazret-i İsa'nın doğduğu mağara, Kuds-i Şerif taşrasında Meryem Ana makberesi ve Kamame Kilisesi ile ilgili Ermeni, Rum ve Efrenc taifesinin arasında çıkan anlaşmazlığın, bu konuda kendilerine fermanlarda verilen haklar doğrultusunda halledilmesi istenmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 5, s. 125-126). Bu hükümde olduğu gibi Hıristiyan vakıfları arasında yaşanan anlaşmazlığın genelde mezhepler arasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Buna dair diğer bir hükümde ise Yafa'da ikamet eden Tarablisi Vib isimli gayrimüslimin, gelirini Kudüs'te Deyr-i Rum'da oturan Rum rahiplerine vakfettiği iki evin, vakıf mütevellisi tarafından Efrenc Katolik rahiplerine satıldığını iddia eden Kuds-i Şerif Rum Patriği Atnasiyos'un arzuhaline istinaden olayın araştırılması, vakfiyeye ve ilgili fetvaya göre çözüme kavuşturulması istenmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 8, s. 7-8). Ancak 1831 tarihli bu hükümden yaklaşık dört yıl geçmesine rağmen bu davanın çözüme henüz kavuşturulmadığı 1835 tarihli diğer bir hükümden anlaşılmaktadır. Bu hükümde Efrenc Katolik rahiplerine satılan iki evin satışının iptal edilerek geri alınmaları istenmekte ve söz konusu yerlerin vakıf olduğu mahkemede ispat edildiği takdirde ecr-i misil bedelinin düşülüp geri kalan satış bedelinin iade

edilerek zikredilen evlerin tekrar vakıf haline dönüştürülmesi emredilmektedir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 8, s. 28).

Kudüs'teki diğer bir gayrimüslim tebaa olan Yahudilere dair hüküm ise Yahudi taifesinden İsak veled-i Kemal ve Eleb veled-i İsak'ın arzuhali üzerine sadır olmuştur. Bu iki Yahudi arzuhallerinde Kudüs'te bulunan Yahudi taifesine mahsus Senad kilisesi fukarasının para vakfının mütevellileri olduğunu, bu paranın korunması ve işletilmesi görevinin ise Avram veled-i Mohi'ye verildiğini bildirmektedirler. Ancak Avram'ın türlü hilelerle bu paranın 40 bin kuruşunu kendi zimmetine geçirerek yediğinden şikâyet etmektedirler. Davanın sonuçlanması için Avram'ın İstanbul'da sorgulanmasını talep eden davacıların isteği doğrultusunda Kudüs kadısına Avram'ı derhal İstanbul'a göndermesi için emir gönderilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 250).

SONUÇ

Şam-ı Şerif Ahkâm Defterlerinde 1798-1841 yılları arasına kayıtlı Kudüs vakıflarıyla ilgili hükümleri incelediğimiz bu çalışmada; Kudüs'ün üç semavi din tarafından kutsal sayılması bu dinlerin mensuplarına ait vakıflara dair kayıtlara ulaşmamıza imkân tanıdı. Divan-ı Hümayun'da Kudüs'teki Müslüman vakıflarıyla ilgili mevzuların daha çok vakıf gelirlerinin paylaşımı noktasında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında hisseli arazilerde yaşanan timar-vakıf anlaşmazlığı kimi zaman vakıf lehine sonuçlanmışken kimi zaman sipahi lehine sonuçlanmıştır. Bu, her ne kadar dinî kimliği haiz bir kurum olsa bile vakıflarda görevli personelin bilerek ya da bilmeyerek şer'î ve örfî kanunlara aykırı hareket edebildiklerini göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Osmanlı adalet mekanizmasının yerel mahkemenin yetersiz kaldığı durumlarda Divan-ı Hümayun aracılığıyla devreye girmesi ve kişilerin kanunlara uygun hareket etmelerini sağlamasıdır. Zürri vakıflarla ilgili olarak da gerek vâkıfın evlatlarının kendi arasında gerekse üçüncü şahıslarla birtakım anlaşmazlıklara düştükleri tespit edilmiştir. Tüm bu anlaşmazlık davalarının sonuçlanmasında Divan-ı Hümayun'un verdiği kararlar şayet deliller yeterli ise kat'î olmuş, delil yetersizliğinde ise olay tekrar yerel mahkemeye havale edilerek gerekli delillerle tahkikatın yürütülmesi emredilmiştir.

Gayrimüslim vakıflarıyla ilgili hükümler Müslüman vakıflarına göre daha az olsa da birtakım fikirler sunmaktadır. Buna göre Hıristiyan vakıflarında görülen davaların daha çok mezhepsel oldukları belirlenmiştir. Rum, Ermeni ve Efrenc taifeleri özellikle mabetleri hususunda yaşadıkları anlaşmazlıkların çözümü için yerel mahkemenin yanında Divan-ı Hümayun'a da başvurmuşlardır. Yahudilerin de benzer yolla kendi problemlerini çözüme kavuşturdukları verilen örnekten anlaşılmaktadır. Gayrimüslim tebaanın yerel mahkemelerin yanında Divan-ı Hümayun'a da duyduğu bu güven, adaleti temin eden bu kurumların müslim-gayrimüslim ayrımı yapmaksızın işlediği fikrini vermektedir. Ayrıca gayrimüslimlere ait zürri vakıfların son şartları arasında vakıf hukuku bakımından vakfın geçerli olmasına yönelik Müslüman fukarası ve dinî yapıların da

zikredilmesi geçmişte dinî zümreler arasında saygılı bir etkileşimin olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Kudüs Şer'iyye Sicilleri (KŞS)

Defter No: 284, 290, 295, 299, 305, 319.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Tasnifi Evkaf (C. EV.), 414/20962; 475/24030; 489/24743; 558/28194.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1542/7.

Şam-ı Şerif Ahkâm Defterleri (A. DVNS. AHK. ŞM. d.)

Defter No: 5, 6, 7, 8.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Vakfiye Defterleri: 745, 746.

Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, A. (2013). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Arsebük, E. (1938). *Medenî Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I*, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). (Haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük vd.), Ankara: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (Yayın Nu: 108).

Berchem, M. V. (1925). *Matériaux pour un Corpus inscriptionum Arabicarum*, Teil: 2 Syrie du Sud. 2: Jérusalem "Haram", Kairo.

Bozkurt, Nebi. (2002). "Kübbetü's-Sahre", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, ss. 304-308.

_____ (2004). "Mescid-i Aksâ", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, ss. 268-271.

Clarke, E. D. (1816). *Travels in Various Countries of Europe Asia and Africa Part II*, Sect I, London.

el-Kudât, A. H. İ. (2007). *Nasâra'l-Kuds Dirâsetü fi Dav'i'l-Vesâik'l-Osmâniyye*, Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye.

Emecen, F. (2005). "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt III sayı 5, (107-139).

Erkan, N. (2012). 18. YY'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eroğlu Memiş, Ş. (2016). *Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

_____ (2017). 18. Yüzyılda Kudüs'te Meğâribe Mahallesi Vakıflarının Yönetimi ve Görevli İstihdamı, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 17(1), (37-69).

es-Sevâriyye, S. C. (2009). *el-Hayâtü'l-İctimâiyye fi Medîneti'l-Kuds (1750-1800)*, Kudüs: Dârü Âlemi's-Sekâfe.

Guşe, M. H. (2009). *el-Evkâfü'l-İslâmiyye fi'l-Kudsi's-Şerîf I-II*, İstanbul: IRCICA.

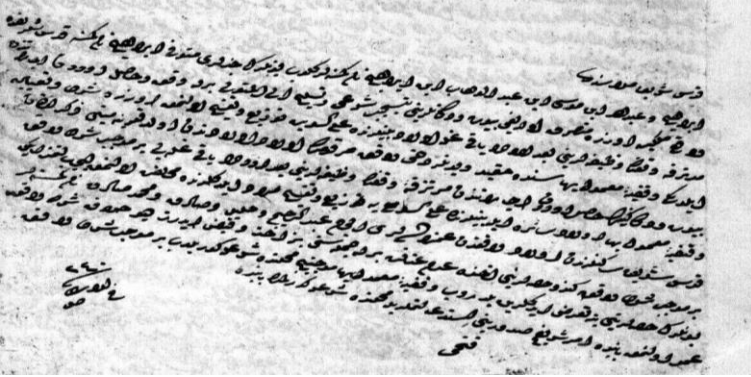
- Kaya, M. Y. (2017). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kazıcı, Ziya. (2014). *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Kayıhan.
- Mumcu, A. (1986). *Divan-ı Hümayun* (2. Baskı), Ankara: Birey ve Toplum.
- Rafeq, Abdul-Karim. (2000). "The Political History of Ottoman Jerusalem", *Ottoman Jerusalem The Living City: 1517-1917*, (ed. Sylvia Auld, Robert Hillenbrand), London: Altajir World of Islam Trust.
- Singer, A. (2014). *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretini*, (D. Şendil, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tanman, B. (2001). "Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni*, Hatay 25-27 Ekim 2000, cilt II, (s. 511-548), Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yediyıldız, B. (2013). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zarcone, T. (2012). *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, (çev. Berna Akkıyal), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

SONNOTLAR

- ¹ Atik Şikâyet Defterlerini ana kaynak olarak kullandığı çalışmasında Tuğluca, vakıf uygulamalarıyla ilgili sorunların tespitine yönelik şikâyet, ahkâm veya türevleri defterlerini merkeze alarak yapılmış çalışmaların hemen hemen yok mesabesinde olduğunu ifade etmektedir. Tuğluca, 2016: 215-216) Ahkâm defterlerine göre vakıf özelinde yapılmış çalışmalar ise; bir transkripsiyon çalışmasından ibaret olan *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi* ve Ramazan Ertuğrul'un *Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyıl İstanbul Vakıfları ve Coğrafi Dağılımları* ile Onur Erdal'ın *İstanbul Vakıflarının Yönetimi ve İşleyişi (18. Yüzyıl Ahkâm Defterlerine Göre)* adlı yüksek lisans çalışmalarıyla sınırlıdır.
- ² Kudüs'teki bu zaviye ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. (Zarcone, 2012: 120-130).
- ³ Tamirin Sultan II. Mahmud zamanında Şam ve Trablusşam Valisi Adil Süleyman Paşa tarafından gerçekleştirildiğini kaydeden tamir kitabesinin tarihi 1233/1816'dır. Kitabe için bkz. (Berchem, 1925: 348-349).
- ⁴ Sultan I. Süleyman zamanında Kudüs'te yapılan inşa ve tecdit çalışmalarına ait kitabeler için bkz. (Berchem, 1925: 167-186).
- ⁵ Daniel Clarke, Kudüs'e gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Nebi Davud Külliyesi'ni gezerken bu cami dikkatini çekmiş ve bunu "Türklerin *Davud Makamı* dedikleri yerde bir cami bulunmaktadır" şeklinde ifade etmiştir (Clarke, 1816: 321).
- ⁶ Hayri vakıflar, doğrudan doğruya Allah'a yakın olmak(kurbet) amacıyla kurulan ve mevkufunaleyh(yararlanan) olarak da bütün insanlar veya fakirler tayin edilen vakıflardır. Zürrî (aile/evladiyelik) vakıflar ise, vâkıfın vakfın gelirini önce hısımlarına sonra da fakirlere tahsis ettiği vakıflardır. (Akgündüz, 2013: 273-274).
- ⁷ Vakfın geçerlilik kazanması için gerekli olan son şart ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Kaya, 2017: 212-231).
- ⁸ Vakıflarla ilgili mütevellî, nazır, cabi, kâtip gibi görevli tayinleri ve vakıf mülkleri konusunda çıkan anlaşmazlıkların çözümüne dair birçok hüküm Kudüs kadı sicillerinde yer almaktadır. Kudüs kadı sicillerinde geçen vakıflarla ilgili hükümlerin künye bilgileri için bkz. (Guşe, 2009).
- ⁹ Aynı şahıslara vakfın eski mütevellîleri tarafından yapılan müdahalenin engellenmesi hususunda bkz. (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 100, (Evâhir-i Safer 1240)).
- ¹⁰ Timar ve vakıf anlaşmazlıklarına dair diğer bazı örnekler için bkz. (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 116-117, (Evâhir-i Zilhicce 1241); s. 251-252, (Evâsıt-ı Reb'ülâhîr 1246)).

EKLER

Ek I: Zürri vakfin gelirleri hususunda vâkifin yakınları arasında çıkan anlaşmazlığa dair verilen hüküm. (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 7, s. 99, Evâsıt-ı Safer 1240).

Ek II: Vakıf köy olan Hatib Köyü gelirlerine yapılan müdahalenin engellenmesi hususunda Safed Kadısına yazılan hüküm. (BOA, A. DVNS. AHK. ŞM. d. nr. 5, s. 106, Evâsıt-ı Receb 1213).

